

Tørfisk og fritid

– en fabriksundersøgelse

Af Hanne Fabricius

Arbejderne er gennem de sidste årtier blevet intensivt studeret af samfunds- og kulturforskere. Resultatet af disse undersøgelser har ledt til forskellige konklusioner. Nogle lader udelukkende arbejderkultur repræsenteres ved de politisk aktive, fagbevidste arbejdere. Andre forskere er ved feltstudier uden for storbyen nået til det resultat, at der findes variationer som skyldes geografisk/kulturelle forskelle.

På baggrund af et lokalstudie på en jysk virksomhed skal vi i denne artikel forsøge at se, hvad der egentlig ligger bag disse variationer i lønarbejderlivsformen, som også afspejler sig i konflikter inden for fagbevægelsen og i dansk politik.

Lokalstudiet bygger på 37 interviews foretaget over en periode på 4 måneder, i samarbejde med etnologistuderende Anne Dorte Højrup. For at sikre informanternes anonymitet har vi valgt at bruge fiktive navne, ligesom byen fremover blot bliver kaldt »Købstaden«.

Fabrikken og arbejdsprocessen

Den købstad, der er udgangspunkt for undersøgelsen, har 7000 indbyggere. Byen har et stort opland med meget varierende økologiske forhold, hvilket afspejler sig i befolkningens beskæftigelse. Knap halvdel af de erhvervsaktive arbejder ved fremstillingsvirksomhed, halvdel ved landbrug, og en mindre del ved fiskeri. De fleste virksomheder på egnen er mellemstore, således også »Søren Bjerg Sørensens Fiskeeksport A/S«, som vi her skal se nærmere på.

Firmaet er et familieaktieselskab, hvori Søren ejer 98% af aktiekapitalen, hans kone Else og disponenten Hans hver 1%. Søren har, i lighed med andre fabrikanter på egnen, ingen boglig uddannelse. Han er søn af en gårdejer, og har efter 7 års skolegang arbejdet først som karl og derefter som fisker. Efter at have fisket nogle år, forsøgte han sig som fiskeopkøber for filetindustrier i Esbjerg. Samtidig havde han i samarbejde med sin bror startet en minkfarm. I 1962-63 kom der et stort opsving i fiskebestanden

De fleste virksomheder på egnen er startet af lokale gårdmands- eller håndværkersønner, der selv aktivt deltager i produktionsprocessen og som geninvesterer evt. overskud. Senere overgår mange virksomheder til at være aktieselskaber med fremmed kapital og lønansat direktør. Kun de færreste går i arv fra far til søn nu om dage.

og Søren begyndte at købe fisk og rense for fabrikker. I Købstaden lejede han nogle skure og to pakhuse nede på havnen, samtidig udvidede han antallet af medarbejdere til filetering og saltning af fisk. Virksomheden voksede, og i 1970, da Søren var 45 år, opførtes den nuværende bygning, som senere er blevet udvidet. SBS Fiskeeksports produktion er fleksibel, idet der både fremstilles salt, fersk og frossen fisk. Fisken opkøbes i Thyborøn, Lemvig, Thorsminde, Esbjerg og Hvide Sande, men også i Norge, Grønland og på Færøerne. De fleste af de færdigforarbejdede produkter fra SBS eksporteres til Sydeuropa, men også til USA og England.

Fabrikken er delt i en våd fabriksdal med tilstødende fryse- og kølerum og en tør kontorafdeling. Søren har sit eget kontor, men opholder sig mest på fabrikskontoret og i fabrikshallen. I hallen arbejder gennemsnitlig 20 arbejdere (8 kvinder og 12 mænd). Derudover indkaldes omkring 65 personer i højsæsonen fra marts til oktober. Af disse er 20-25 kvinder, resten er mænd som foretrækkes, fordi arbejdet med saltfisk er tungt arbejde.

Fabrikationsprocessen starter om morgenen, hvor kontorfunktionærerne

Ikke alle fisk kan renses på maskine. Her er Kurt ved at flå havkat. Det er et anstrengende arbejde, som kræver speciel teknik.

via telefon orienteres om fiskens auktionspris rundt om i Danmark og udlandet. Herefter opkøbes fisken, og det fastlægges hvilke former for produkter, der skal fremstilles i løbet af dagen. Derefter fortsætter kontorfolkene med salg af varer via telex. Fisken ankommer på lastbiler og bliver kørt ind i hallen på trucks. Her sorteres og fileteres den, enten på maskine eller ved håndkraft, afhængig af fiskearten og det ønskede slutprodukt. 4-5 kvinder og et par mænd er oplært til at skære filet ved håndkraft samt at pudse fisk fra fileteringsmaskinerne. Derpå pakkes, fryses eller saltes fisken. Ved arbejdstids ophør er fersk og frossen fisk pakket og klar til videre distribuering. Om vinteren sker det, at produktionen ligger stille, fordi der ikke kan fanges fisk f.eks. på grund af storm. Kvinderne bliver så sendt hjem og skal vente på igen at blive tilkaldt. De 5-6 mænd, som er fastest tilknyttet virksomheden, bliver i stedet sat til at male hallen eller sortere saltfisk.

Den faste stab af arbejdere er optrænet til at kunne sættes ind samtlige steder i produktionen, men for det meste er hallen opdelt i en mands- og en kvindesfære. Overskrides grænserne mellem disse to sfærer, afstedkommer det vittige, ofte frivole bemærkninger eller dytten i truckhornene. Mændene betjener foruden trucks fileteringsmaskinerne samt transporterer fisk

til og fra køle- eller saltrum. Kvinderne fileterer med håndkraft samt pakker og lægger på frysebånd. Men den stemning og aktivitet, der er i fabriks-hallen kommer bedre til udtryk i et øjebliksbillede fra feltdagbogen:

»Der er hele tiden livlig aktivitet i hallen. Folk kommer og går, henter knive eller afleverer bakker med fisk, tømmer spande eller skifter arbejdsplads og teknik – fra rødspætte til havkat eller fra kullerfiletering til torsk. Søren står iført islænder og træsko og viser en pige, hvordan hun skal afveje fisk. Af og til går folk på toilettet eller slår en sludder af med os eller andre. Trucks fræser frem og tilbage med nye forsyninger af fisk eller med saltfisk til rummet. 3-4 ungersvende »slås« ved saltfiske-pakkemaskinen i et forsøg på at pakke en ned i sækken. Støj-niveauet er ikke særlig højt, og kvinderne ved båndet fortalte, at de allerede havde fået ordnet verdenssituationen (klokken var 10). Gertrud står med fødderne i en vaskebalje med varmt vand. Arbejdstempoet er hele tiden højt. Trods vand, is og kulde følte man en opstemthed, som har været svær at forestille sig, når informanter beskrev det.«

Arbejdernes livscyklus

Arbejdernes tilknytning til egnen er stor. Langt den overvejende del har stadig forældre og søskende i lokalområdet. Af de arbejdere vi talte med havde 1/4 forældre som var selvstændige erhvervsdrivende, og 3/4 havde haft bedsteforældre som var beskæftigede med håndværk, fiskeri eller landbrug, som gårdejere eller husmænd. Disse tal stemmer overens med den tilvandring fra omegnsbyerne, man finder ved en analyse af folketællingen 1890. De fleste af arbejderne havde gået 7 år i skole. Efter endt skolegang kom de fleste piger »i huset«. Efter at have skiftet plads nogle gange er de kommet på fabrik, enten direkte hos Søren Bjerg Sørensen eller på en anden. Deres arbejde har stedse været af samme karakter, og de har ikke skiftet job for at nå højere stillinger. For mændenes vedkommende var det almindeligt at blive karl eller at fiske nogle år. Selv om en del har familiær tilknytning til landbruget, fandt vi på fiskefabrikken ingen som har kombineret arbejde. Deltidslandmændene arbejder i stedet på virksomheder med skifteholdsarbejde.

Ingen af arbejderne har gået på gymnasium, men Jonna og hendes mand, som begge er børn af selvstændige, har gået på højskole. Omkring 1/3 af arbejderne har overvejet at få en uddannelse, men af forskellige årsager, hovedsagelig økonomiske, har det ikke kunnet lade sig gøre. To har forsøgt at få en læreplads på egnen, men har ikke søgt længere væk. Estrid, tillidskvinden på egnens største virksomhed er tilflytter, men har boet i Købstaden i 32 år. Hun fortæller, at jyder er meget bundne til lokalsamfundet,

Den ferske fisk sorteres og pakkes. To dage efter kan den købes på marked i Milano eller Madrid.

både fordi der ikke er meget arbejde at få andre steder, men også på grund af stærk social tilknytning. Vi fandt, at den sociale tilknytning var af stor betydning for såvel arbejdere som funktionærer og arbejdsgivere.

De fleste arbejdere, vi talte med, flyttede hjemmefra i 17-18 års alderen og stiftede familie. Ulla er 24 år og filetskærer. Hun mener, at mange får børn tidligt ved »uheld«, hvilket undrer hende, »for de har da lært om prævention«. Selv turde hun ikke tale med sine forældre om det. Ulla og Signe er de eneste kvinder, som ikke har børn endnu. Jonna fik sit første barn, da hun var 17 år, og hun ønsker for sine børn, at de må nå at se lidt mere, inden de stifter familie. At familierne bliver stiftet tidligt ses også af, at 5 ud af 7 familier fik deres første barn, da de var mellem 17 og 22 år. Det gennemsnitlige antal børn i familierne er 2-3, hvilket er højere end landsgennemsnittet. Efter et jubilæumsmøde med skolekammeraterne fortæller en 30-årig fraflyttet kvinde, at hun var den eneste, som ikke havde børn: »Pigerne bor alle sammen med mænd i faste forhold. De har slået sig lettere til tåls med den faste gænge som deres liv og hverdag er kommet ind i, dvs. mand, børn og hjem. Jeg kan misunde dem deres tilfredshed med livet, og at de kan undertrykke deres drømme om at lave andre ting,

som jeg ved de har haft,« fortæller hun. Klassekammeraterne havde på deres side nærmest ynket hende, som var rodløs og barnløs.

Denne omtalte holdning til livet mødte vi også blandt arbejderne hos Søren Bjerg Sørensen. Tilsyneladende har ingen mislykkede forhåbninger til livet. Deres fremtids ønsker for såvel deres børn som for dem selv, drejer sig om ønsket om fortsat at have et arbejde og et godt helbred. Arbejderne bruger deres liv på familie, hjem og venner, og det er det, de ønsker. Den største del af deres fritid bruges på børnene.

Holdning til arbejdet

Informanterne gav udtryk for, at arbejde er noget, man gør for at tjene penge og derved opnå et »godt liv«. Arbejdet må som følge deraf være midlet til at opnå målet, nemlig eget hus og diverse forbrugsgoder. At målet er en selvstændig bolig, er dels kulturelt bestemt, dels økonomisk, idet arbejderne ved samme arbejdsindsats kan få en langt højere levestandard i provinsen, fordi såvel grundpriser som en del fødevarer er langt billigere end i de større byer.

Arbejderne vil helst klare til dagen og vejen økonomisk via deres arbejde eller til nød få dagpenge fra fagforeningen. Bistandskontoret er sidste udvej. Denne afvisende holdning over for hjælp fra det offentlige er generel. Dette grunder ikke i en almen modvillig holdning til autoriteter, men synes snarere at være det ønske om at bevare selvstændighed, som præger hele landbrugsegnen. »Det er godt socialhjælpen findes, hvis det skulle gå rigtigt galt, men alt andet skal prøves først« (Jonna).

De fleste arbejdere nød den første uges tid de evt. blev hjemsendt i vinterperioden, hvis der ikke var fisk. Men derefter ville de gerne i arbejde igen. Hans Peter, som er nuværende formand for SID, har i flere år været anset hos Søren Bjerg Sørensen. Han fortæller, at folk, som besøger fabrikken, tror de arbejder på akkord, fordi hastigheden er så stor på produktionen. Dette, mener Hans Peter, viser, at arbejderne har en vis arbejdsglæde ved jobbet. »Der går sport i at blive så effektiv, som muligt.« Anna synes, det er rart at kunne se, man har nået noget på en dag. Men selv om informanterne giver indtryk af at have en vis arbejdsglæde, føle selvansvar og at de har en indflydelse, så er det forhastet at konkludere, at provinsarbejdere som geografisk afgrænset gruppe generelt er »anderledes«. Ikke alle steder på egnen er arbejdstempoet lige effektivt. Ragnhild har en tid arbejdet på egnens store virksomhed. Hun fandt, at det var uudholdeligt, fordi arbejderne kun bestiller noget til kl. 14. »Så gad de ikke mere, men sad bare og drak kaffe, på trods af, at der manglede at blive lavet 50 elementer.« Driftslederen på Søren Bjerg Sørensens Fiskeeksport hedder

Når den saltede fisk har lagret et par måneder, pakkes den i sække og eksporteres. Det kræver kapital således at have lager, på den anden side er virksomheden ikke så følsom overfor svingninger i markedsprisen, fordi de i højere grad kan vente med at sælge, til prisen er god.

Hans. Han mener, at arbejderne på virksomheden er flittige og selv tager initiativ til mange ting. Formanden for Kvindeligt Arbejderforbund fortæller, at på arbejdspladserne i Købstaden kender man hinanden så godt, at arbejdsgiverne ikke behøver at have formænd eller kontrollanter, for at få noget bestilt. De vurderer arbejdernes evner og sætter dem i arbejde efter det. I filetindustrien gør arbejdsløsheden og indkaldesystemet desuden, at ledelsen kan indkalde dem, der arbejder flittigst.

Fagligt engagement og politisk tilknytning

I en bog om »Arbejderkultur i Danmark 1890-1924«, skriver forfatteren, at fagbevægelsen spillede en hovedrolle i disciplineringen og formningen af arbejdernes bevidsthed. Strejker, demonstrationer, folkemøder og generalforsamlinger var nye former for kollektivt samvær; ligesom aktiviteterne omkring Socialdemokratiet, arbejderoplysning, sport og litteratur.

Skønt der i Købstaden blev startet fagforeninger i slutningen af forrige århundrede, har de aldrig fået den store indflydelse på arbejderne. Den tidligere formand for SiD fortæller, at religiøse stridigheder i slutningen af

førrige århundrede var en hindring for organiseringen. Dette skyldtes, at en missionsk arbejder var mere loyal over for en missionsk arbejdsgiver end over for ikke troende kolleger.

»Arbejderne i Vestjylland er i det hele taget ikke særlig fagligt interesserede,« ifølge Estrid, tillidskvinden på nabovirksomheden. Forkvinden og kassereren på KAD siger, at fagforeningen har meget begrænsede vilkår at arbejde under herude, fordi der er så få medlemmer. Det er ikke muligt at stable aktiviteter på benene. Der er ikke nok organiserede folk, som har tid. Børn kommer i første række, og det mener de også selv, er det rigtigste. Formanden for SiD, Hans Peter, er af samme mening: »Folk på egnen er ikke særlig fagligt bevidste, hvilket bl.a. skyldes, at det traditionelt er gammel landbrugs- og fiskeriegn.« Han mener, at akkordarbejde giver større faglig aktivitet, og fortæller, at der på egnen er usædvanlig få virksomheder, som kører med akkord aflønning. Efter at have sammenlignet oplysninger fra formænd fra andre egne af landet, er Hans Peter nået til den opfattelse, at det er karakteristisk for egnen at vælge den bløde linie og samarbejde med arbejdsgiver, i stedet for den hårde kurs. Det lægger de mindre virksomheder også op til i modsætning til de store, fortsætter han. På egnens største virksomhed med 200 ansatte samarbejder arbejderne også med ledelsen og kører den bløde linie.

Med hensyn til fælles arbejdsinteresser på tværs af landet er det kun i lønsspørgsmål, arbejderne føler solidaritet med københavnske arbejdere. Ellers er arbejdsgiveren så afgjort den, man står nærmest. Medlemmerne af SiD står faktisk også med et ben i hver lejr, idet foreningen har foretaget et ret enestående initiativ. Ved at betale højere kontingent gennem en år-række er det lykkedes SiD i Købstaden at opspare tilstrækkelig formue til at kunne købe aktier i lokale virksomheder, eks. isværket, feriecenteret, telefonselskab, samt i forskellige småvirksomheder for derved at sikre arbejdspladser og medbestemmelsesret.

Mændene og kvinderne på virksomheden får samme løn bortset fra, at mændene får overarbejdstillæg mod til gengæld at være til rådighed fra 7 til 20, om nødvendigt. Modsat mændene har kvinderne hos Søren Bjerg Sørensen hidtil ikke haft nogen overenskomst. Selv om overenskomsten blot skulle være en bekræftelse af allerede eksisterende forhold, har Søren frabedt sig den. Ingen af de arbejdere vi talte med, var særligt fokuseret på partipolitik. Så vidt vi kunne fornemme, fandtes der blandt de udspurgte ingen til venstre for Socialdemokratiet. Ragnhild fortæller, at hun engang havde en meningsudveksling med Søren Bjerg Sørensen, og at hun afsluttede med at sige: »og jeg er IKKE lyserød«. Mindst én udtalte sig positivt om den konservative regering, men var dog ikke enig i de nye dagpenge-regler.

Jonna og hendes mand har selv bygget hus, med hjælp fra familie og venner. Målet for arbejderfamilierne er at få eget hus med have, og en del bruger fritiden til at dyrke grønsager til eget brug og samle brænde.

Boligforhold

Målet for arbejderfamilierne var som nævnt først og fremmest at få eget hus. For at opnå dette tilsidesætter de andre forbrug, i hvert fald indtil huset er købt, og udgifterne nedbragt. At opnå et hus er ikke et urealistisk mål i provinsen, fordi grundpriserne er lave. Allerede som unge har arbejderhusstanden med to indtægter mulighed for at købe hus. Ulla på 24 år fortæller, at hun og hendes ven drømmer om at få et – »men det bliver nok ikke før til sommer«.

En mulighed for at få eget hus, som arbejderne benytter sig af, er at købe og istandsætte ældre bygninger. Det er hovedsageligt i småbyerne omkring Købstaden vi finder disse huse. En anden løsning kan være selv at bygge hus med hjælp fra familie og venner.

Samtidig med at arbejderne ønsker egen bolig, når de stifter familie, er udbudet af lejligheder i Købstaden meget begrænset. De bebos primært af socialt dårligt stillede og af unge mennesker, samt enlige forsørgere.

Arbejdsdelingen i hjemmet

Den overvejende del af arbejderne på fabrikken lever i fast parforhold. Af disse har omkring halvdelen to husstandsindtægter, et par af arbejderne

havde hustruer som mere eller mindre frivilligt var arbejdsløse, i den periode børnene var små. De ældste af informanterne lever med en arbejdsdeling efter det gamle kønsrollemønster. I den yngre generations parforhold er der imidlertid sket en udjævning i arbejdsbyrden. Det er nu dagens faste gøremål og de voksnes arbejdstid, som afgør, hvem der laver hvad. Enkelte af mændene laver mad om aftenen eller om søndagen. Det er vores indtryk, at mændene af den unge generation er indstillet på at hjælpe med vask, børn og mad, men generelt står kvinderne for ansvaret og uddelingen af arbejdet.

For det meste foretager de arbejdere, vi talte med, deres indkøb i fællesskab om lørdagen, og betragter det som en slags underholdning. Jonna og Ulf har ikke bil, og de følges ind til Købstaden med hans bror. De småindkøb, der evt. måtte være i løbet af ugen, når kvinderne i frokostpausen. Selv om arbejderne kan købe fisk på fabrikken til auktionspris, er det de færreste, som benytter sig af dette tilbud – »man har set for megen fisk efter en arbejdsdag«, begrundet Per.

Mange købte grise, lam, æg eller fisk af familie eller bekendte. I det hele taget blev der handlet meget »sort« i Købstaden og omegn. Ulf hjælper f.eks. en landmand med høstarbejde mod at få en gris. Det at handle »sort« var noget, som blev omtalt lavmælt, men alle var på en eller anden måde involveret.

Fritidsaktiviteter

Det arbejderne beskæftiger sig med i deres fritid, er i almindelighed noget, som ikke koster ret meget, men som de heller ikke tjener på. Hermed menes, at de ikke producerer ting med videresalg for øje eller har bi-erhverv. Fysiske aktiviteter har den største tiltrækning, især for de unge. Hver tredje går til gymnastik, fodbold, svømning eller folkedans. Pladespil er ligeledes populært. Derimod går ingen på aftenskole. Bodil fra Holstebro giver udtryk for, at arbejderne i Købstaden ikke har lyst til at lave noget, de bliver klogere af. Efter en anstrengende arbejdsdag holdt de af arbejderne, som havde familie, af at slappe af hjemme. De ser tv, strikker, hækler eller læser billigbøger, kærligheds- og kriminalromaner, som går på omgang. Enkelte læser lektier med deres børn eller spiller kort.

Weekenderne bruger arbejderne til at slappe af i og være sammen med familien. De passer haven, planter træer, hugger og sanker brænde eller cykler ture, hvis vejret er godt. Per er lystfisker, han fisker med stang i havet eller i åerne. Om sommeren bader mange af arbejderne i fjorden.

Arbejderne rejste meget lidt; ferierne blev i stedet for brugt hjemme. En del havde dog været på indkøbsture til Tyskland, men det kunne ikke

længere betale sig. Få havde været i København mere end én gang i deres liv, nogle slet ikke.

Integrationen i lokalområdet er stor, men det er ikke noget arbejderne er afhængige af eller yder stor tjeneste til, som det sker i den selvstændige livsform, hvor man arbejdsmæssig yder gensidigt hjælp. De taler med naboerne og drikker af og til kaffe sammen, eller passer hinandens børn. Når det en sjælden gang sker, at forældrene er inviteret ud uden børn, har flere af informanterne søskende, som er babysittere. De 2 enlige mødre har fast aftale med deres søskende om børnepasning én gang om ugen, når de går til svømning og gymnastik. Arbejderne kommer en del sammen med deres familie, især med søskende. Også venner og bekendte kommer af og til på besøg, ofte uventet. Middagsselskaber er ikke ret almindelige, man mødes i stedet over en kop kaffe med hjemmebagt kage.

Indbyrdes relationer på fabrikken

Det fremgik af vores interviews, at virkelig mange af de ansatte har familierelationer, som også er ansat på virksomheden. Der er blandt arbejderne: Mor-datter, mand-kone, far-søn, søskende, svigerinder og faster-niece relationer. Dette gælder såvel arbejdere som funktionærer. Søren selv har sin ene datter fuldtidsansat på kontoret, desuden har både sønnen og en anden datter arbejdet som ferieafløser i hallen. Sørenns bror, som tidligere var fisker, arbejder også med filetering på fabrikken og svigerinden har lige fået job som rengøringskone dernede. Søren havde i flere år haft sin sviger-søn, som er elektriker, til at passe de tekniske installationer. Sørenns kone Else har haft mange repræsentationsmiddage i hjemmet, fordi hun, ligesom Søren, lagde vægt på, at have et mere personligt forhold til kunderne. Else Bjerg Sørensen laver også selv fiskefrikadeller til nogle af de selskaber, som kommer på virksomhedsbesøg. De mange familierelationer er ikke specielle for Søren Bjerg Sørensens Fiskeeksport. Disse familierelationer på arbejdspladsen er medvirkende til at udjævne den opfattelse, som arbejderne har, af forskellen mellem arbejde og fritid, idet de i et vist omfang omgås de samme mennesker. Det er ikke nødvendigt (eller muligt) at skifte mellem forskellige »roller«, afhængig af, hvilke sfærer man befinder sig i. Nogle arbejdere har kontakt med Bjerg-familien uden for virksomheden, f.eks. har datteren Lilly været spejder sammen med Annas datter, og hun har gået i klasse med Jonnas mand. Søren bruger meget af sin tid i fabriks-hallen, og arbejderne kender ham derfor godt:

»Søren holder øje med os, og det er der nogen, som har ondt af, men de fleste får blot en sludder med ham.« (Bodil). »Søren vil gerne snakke, når han har tid.« (Kurt). »Han kan godt være hjælpsom og tilbyde at

slibe knive, selv om de nu ikke har været helt gode siden.« (Jonna). »Søren er et snakkehoved, når han er i det humør, men han kan også være det modsatte, hvis han er overbelastet.« (Anna). »Vi arbejder lige så meget, når Søren ikke er der, som når han ser på.« (Bodil).

At arbejderne har forståelse for arbejdsgiveren, fremgår af deres udtalelser. Eksempelvis fortæller Anna, at hun godt kan forstå, at Søren kan lide at være ude i fabrikshallen og følge med i, hvad der foregår. Han er altid på fabrikken, når klokken ringer kl. 7. Jonna mener, at jo længere man er på en fabrik, des bedre kan man se det fra lederens side. »Hvis det var min virksomhed, ville jeg også holde øje med, om de bestilte noget,« mener Signe. Ligesom arbejderne har forståelse for Søren, således har også han fået indsigt i arbejdernes forhold, bl.a. fordi flere fra samme familie har arbejde på fabrikken. På spørgsmålet om, hvorfor arbejderne ikke gjorde som Søren, og blev ledere, svarede Søren, at de nok har indset, hvilket mas det er, derfor undlader de at forsøge.

Men Søren er også arbejdsgiver. Hans Peter fra SiD fortæller, at han holder meget af Søren som privatperson, men ikke som arbejdsgiver. En vis skepsis over for arbejdernes produktionseffektivitet kommer også til udtryk i Sørens udtalelse om nødvendigheden af at have oversigt over hal-len, – »ellers står de bare og piller næse i et hjørne i stedet for at lave noget«. Søren har et på mange måder patriarkalsk forhold til arbejderne. Eksempelvis har han forsøgt at erstatte julefrokosten med en sommerudflugt til Holstebro Revyen, med partnere. Årsagen til dette var, at julefrokosten havde givet »for meget ballade i de små hjem«. Seks havde dannet par efter julefrokoster, deraf havde to medført skilsmisse. Søren mener, at selv om det ikke er »vores ansvar« – for det kan jo ske alligevel – så bør man undgå fester, som gør det alt for let (at være utro).

Fabrikken er nu blevet for stor til at kunne styres af én person, men Søren har svært ved at give ansvaret fra sig. Søren og driftslederen Hans giver af og til forskellige ordrer, når der er pres på produktionen. Herom fortæller arbejderne, at de så spørger Søren om, hvad han egentlig har en driftsleder til eller siger til ham, at han skal lade være med at sinke dem. Det kan jo ikke nytte noget, at de blev sendt fra det ene arbejde til det andet uden planlægning. På den måde når de slet ikke at blive færdige. »Så sender vi Søren ind på kontoret,« fortæller en af arbejderne. Ovennævnte illustrerer meget godt noget af den mangel på autoritetstro, som vi fandt hos arbejderne. De kender ejeren på godt og ondt; han er en person, snarere end en autoritet. »Det betyder meget, at man har kendt fabrikslederne, fra de var små snottede unger,« som tillidskvinden på nabovirksomheden udtrykker det. Den større kontaktflade og forhåndskendskab om hinanden,

Arbejderne indretter deres hjem ud fra, hvad de finder praktisk og hyggeligt. Stuerne er ofte med spraglede tekstiler, TV og en magelig sofagruppe. De fleste køber møblerne i grupper på afbetaling, og når afdragene er betalt, skiftes møblerne ud med nye; hvorimod funktionærerne stykvis samler et hjem sammen af dyrere og mere holdbart inventar.

grupper imellem, gør, at arbejderne ikke føler sig isoleret fra arbejdsgiveren. Kommunikationen (specielt kritik) formidles derfor oftest direkte og sjældent via fagforeningerne. Fagforeningerne er derfor heller ikke nogen særlig stor støtte for deres forhold på arbejdspladsen. Som et eksempel kan nævnes, at kvinderne på fabrikken gerne vil have en tillidskvinde, men »ingen vil være den der altid skal klage, det må folk selv gøre,« fortæller Anna.

Inden for fiskeindustrien har man et specielt sprog eller slang. »Det giver en vis fællesskabsfølelse, man kommer hurtigt på bølgelængde, også med folk fra andre dele af landet,« fortæller Hans Peter, SiD. Denne slang og omgangsform var medvirkende årsag til, at folk enten ikke kan lide at arbejde »i fisken« eller bliver der. Lilly fortalte om sin tid i hallen, at man hurtigt lærte, hvorledes man skulle opføre sig, for »man må hyle med de ulve, man er iblandt«. Taler man ikke sproget, bliver man betragtet som snobbet. Omgangsformen kommer blandt andet til udtryk i øgenavne, f.eks. »Lynet«, »Trisse« og »Sprit Ole«. Der er som regel dobbelt så mange

mænd som kvinder, så sjofle bemærkninger kan næsten ikke undgås, fortæller Signe. Hun rødmer ofte helt op til hårrødderne, især når hun starter op efter en ledighedsperiode. Også rent fysisk skæmter arbejderne indbyrdes. Lilly fortalte, at »det smagte koldt at blive smidt op i isen«. Når saltfisken skal pakkes, kravler arbejderne rundt i de store stakke, og man risikerer let at få en tørfisk i hovedet. Signe fortæller, at hun godt kunne lide at arbejde sammen med mændene. Også udenforstående bliver drillet. Hvert år kommer et par italienere op for at sortere de fisk, de vil opkøbe. Per fortalte, at de driller italienerne »ved at sige alt muligt, de ikke forstår«.

Arbejderne konkurrerer indbyrdes, selv om der ikke er økonomisk vinding ved det. Kommer en arbejder f.eks. til at stå ved rødspættefileteringsmaskinen, forsøger han at nå et højere antal færdige kasser, end ham, som stod der dagen før. Dette giver anledning til en del gemytlige drillerier. I kantinen har arbejderne faste pladser. Groft kan arbejderne inddeles i: fast tilknyttede skærepiger, lidt løsere tilknyttede »pakkedamer« og ferieafløbere samt mændene. I kantinen sidder de to køn adskilt, men de driller hinanden på tværs af rummet – »for lidt sjov skal man da have«. Sådant skæg og ballade foregår oftest efter frokosten, hvis mændene er oplagte. Af og til diskuterer hele kantinen f.eks. forhold på fabrikken eller fagforeringspolitik, men det er ikke seriøst, mest bare pjatteri. Indbyrdes danner kønnene grupper, især kvinderne, »men det er svært at se, fordi grupperne ikke nødvendigvis sidder ved samme bord«. Det fremgår af interviewene, at grupperne ikke er dannet ud fra politiske overbevisninger eller holdninger til arbejdspladsen, men ud fra personlige sympatier. Hans, virksomhedslederen fra nabofabrikken, har tidligere været arbejder. Efter hans mening danner mænd hakkeorden efter almen viden og arbejdskvalifikationer. For kvinderne er klikkerne dannet efter familiestatus, arbejdsfællesskab eller fritidsaktivitet. Jonna, som er fast skærepige, holdt 3 års barselspause efter sin yngste piges fødsel. Da hun atter kom i arbejde, fik hun et stort knus af Anna, som sagde, at hendes plads stadig stod ledig.

I pauserne taler kvinderne om strikkesøj, madopskrifter m.m. Af og til taler de også fortroligt, men det sker kun, hvis de er få på arbejde. Den sociale omgang mellem arbejdskammeraterne er ikke overvældende. Nogle af arbejderne ser hinanden under private former. Steen fortæller, at han har en del venner blandt arbejdskammeraterne i Købstaden. De ses en gang imellem – men ikke så tit. Nogle af kvinderne drikker af og til kaffe sammen uden mænd.

De arbejdere, som ikke har stiftet familie, mødes af og til, for at gå ud sammen om aftenen. De går på værtshuse, hvor også byens fiskere og oplandets unge kommer.

Konklusion

Efter at have gennemgået nogle af resultaterne fra lokalstudiet, skal vi nu vende tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt arbejderne i Købstaden adskiller sig fra andre arbejdere og hvad konsekvensen af dette må være for opfattelsen af arbejderkulturen som et helhedsbegreb.

Såvel de i litteraturen skildrede arbejdere, som dem vi talte med betragtede arbejde som værende et *middel* til at opnå *målet*, et meningsfyldt fritidsliv. Fælles var den deraf følgende opfattelse af hverdagen som værende opsplittet imellem arbejde og fritid. Vi kan altså tale om en *fælles livsform*. Derimod viste det sig, at selve indholdet af det, arbejderne lægger i målet kan være forskelligt og at dette afspejles blandt andet i holdninger til arbejdsgiveren. Disse variationer, der ikke er geografisk bestemt, men som bygger på livs-holdninger, kan inddeles i tre hovedgrupper:

Nogle arbejdere opfatter arbejde og fritid som værende skarpt adskilt; dermed følger ofte en ringe forståelse for andre livsformer, dog anerkender de arbejdsgiveren som en nødvendig eksistensbetingelse. Det er denne form som findes, eksempelvis blandt skibsværftsarbejdere.

Andre opfatter ikke grænsen mellem arbejde og fritid så skarpt, som mange fagpolitisk aktive arbejdere. For arbejderne på den undersøgte virksomhed var målet med livet at få et godt familieliv med børn, hus og en have. Arbejdet var et middel til at opnå dette, men samtidig også et sted, hvor de arbejdede sammen med slægtninge og bekendte. De havde gennem familie og venner kendskab til den selvstændige erhvervsdrivendes livsform. De var selv bærere af træk fra samme livsform og følte sig arbejdsmæssig selvansvarlige. Arbejderne havde kendskab til ejernes forhold uden for arbejdspladsen. De kunne følge med i hans levevis og se at han ikke trak overskuddet ud, men geninvesterede i virksomheden. Dette har betydning for arbejdernes »tryghed«. Da deres ønske om at forblive i lokalsamfundet er meget stærkt, er arbejderne afhængige af fortsat at kunne sælge deres arbejdskraft ikke nødvendigvis til Søren, men i hvert fald i området. Da antallet af virksomheder er begrænset, er de afhængige af at virksomheden vedblivende eksisterer og fungerer godt. Derfor er arbejderne også interesserede i at have et godt forhold til andre på arbejdspladsen, kammerater såvel som funktionærer og arbejdsgiver. Denne arbejdersvariant bør ikke opfattes som værende specifik for provinsen, men kan udmærket findes, hvor arbejderne, eksempelvis gennem håndværkere, har kendskab til den selvstændige livsform.

For det tredje findes der arbejdere, for hvem arbejdet ikke blot er et middel, men noget der er interessant i sig selv. Denne holdning kan eksempelvis findes hos sekretærer, sygeplejersker, togførere osv.

Ovennævnte varianter kan let overses, hvis man udelukkende studerer forholdet på arbejdspladsen (2, 4, 5) – *midlet* – og slet ikke undersøger det, de selv opfatter som *målet* med deres tilværelse og rammerne for privatlivet. Denne sammenhæng mellem mål/middel er meget vigtig, for at kunne forklare arbejderens levevis.

Lokalstudiet viste sig at være et godt arbejdsredskab, fordi vi her på en overskuelig måde får klargjort de relationer, arbejderne har til andre samfundsgrupper, såvel som til deres egen. Vi får dermed et grundlag for forståelse af variationerne og hvorfor arbejderne, trods samme livsform, ikke altid kan forstå hinanden.

Litteratur:

- Borgen, Vilhelm: Industriarbejde og arbejderbevidsthed«, Kbh. 1975.
Bjørklund, Anders: »Hammens arbetare«, Uddevalla 1984.
Ehn, Billy: »Arbetets flytande gränser«, Stockholm 1981.
Ehn, Siv: »Arbete och kvinnoroll«, Malmø 1981.
Gemzøe, Anders: »Arbejderkultur i Danmark 1890-1924«, Kultur og Klasse. Kbh. 1977.
Højrup, Thomas: »Begrebet livsform«. Fortid og Nutid, 1984.
Mølgaard, Johannes og Per B. Groth: »Byplanlægning, kulturlandskab og livsformer«, SBI 19.
Sørensen, Theodor: »Et bidrag til belysning af købstadsarbejderens vilkår, 1880«.
Vester, Michael: »Hvad Goethe er for borgeren . . .«, Kultur og Klasse 31. Kbh. 1977.

Summary

Dried fish and leisure time – a factory inquiry

On the basis of a local study on a Jutish undertaking, this article studies what lies behind the variations and conflicts found among wage earners in today's Denmark.

It is common to all workers that they consider work a means of achieving a meaningful leisure time, and, accordingly, think of their everyday life as divided into working and leisure hours. But the actual content of that which gives their lives a meaning is different, and is reflected in various ways, including in their attitude towards the employer. The variations are not geographically determined but rest on different philosophies of life. They may be divided into three types. First, there are workers to whom work and leisure time are sharply divided. This attitude is often accompanied with little understanding of other ways of life, even if the employer is recognised as a necessary condition for one's own life. Others do not make such a sharp distinction between work and leisure time as many of the workers active in the trade unions do. To the workers on the undertaking under consideration, the purpose of their lives was to have a good family life with children, a house, and a garden. The job was a means of achieving this, but it was also a place where one worked together with one's relatives and friends. Through friends and members of the family, they were acquainted with the life-mode of the self-employed. They were themselves carriers of characteristics pertaining to the same way of life, they felt responsible for their work, and they had an understanding for the employer. The third and last group consists of workers to whom the job is not only a means, but something which is interesting in itself.

The background for the variations and the reason why workers, in spite of their identical way of life, do not always understand each other lie in these different attitudes.